



דף שבועי

בס"ד

פרשת לך לך, תשפ"ג, מספר 1493

הגבירה והשפחה (בר' ט"ז) – סיפורן של שתי נשים עוצמתיות יעל שמש

לְאִשָּׁה" (שם:ג). המניע שלה בנתינת שפחתה לאברהם הוא אישי: "אוֹלֵי אֲבָנָה מִמֶּנָּה" (שם:ב). מספר חוקרים טוענים שהייתה זו חובתה כלפי אברהם – לספק לו ילד, בדומה למה שעולה מסעיף 146 בחוקי חמורבי. אולם מהסיפור בבראשית ט"ז עולה שטובתה שלה עומדת לנגד עיני שרה ולא מחויבות כלפי אברהם.

3. בנוסף, שרה אינה חוששת להפנות אצבע מאשימה כלפי אברהם ולהתדיין עימו, בעקבות יחסה המזלזל של הגר כלפיה: "חָמְסִי עֲלֶיךָ" (שם:ה). היא אף מגייסת את ה' לצידה כאשר היא מכריזה באוזני אברהם: "יִשְׁפֹּט ה' בֵּינִי וּבֵינֶיךָ" (שם). ברור שאין מדובר באישה כנועה!

הסיפור אומנם מעורר אי-נוחות בשל שימוש של אישה בגוף של אישה אחרת, של שפחתה, לצרכיה האישיים, אך כאמור, הוא כולל יסודות מעצימים של שתי הנשים הנמצאות משני צידי המתרחש – הגבירה, ובמפתיע – אף הרבה יותר מכך, יסודות מעצימים של השפחה הגר.

הגר – סיפורה של שפחה

הגר היא "האחר" האולטימטיבי בהיותה אישה, שפחה ונוכרייה (מצרית), ולכן מעניין לגלות את האופנים שבהם מועצמת דמותה.

1. **אומץ, עצמאות ותיאור אוהד:** בבריחה שלה למדבר (בר' ט"ז:ו) מגלה הגר אומץ ועצמאות. בנוסף, עם הימלטותה למדבר היא הופכת לגיבורת העלילה העוקבת אחר קורותיה, ונראה שאהדת התורה נתונה לה בהחלט וכן למצוקותיה. מגמה אוהדת זו כלפי הגר מתחזקת בסיפור הגירוש בבראשית כ"א.

2. **התגלות א-לוהית:** הגר היא האדם הראשון במקרא הזוכה להתגלות של מלאך והיא זוכה לכך הן בסיפור ההימלטות למדבר (בר' ט"ז) והן בסיפור הגירוש (בר' כ"א). בניגוד לאדוניה, שרה ואברהם, שלא פנו אליה בדברים וכאשר דיברו עליה (ואף לא פעם אחת – אליה) לא נקבו בשמה, אלא ציינו את היותה שפחה או אמה, המלאך נוקב בשמה, פונה אליה

פרק ט"ז בספר בראשית מתאר התנגשות בין שתי נשים – שרי (להלן שרה) והגר, השונות זו מזו כמעט בכל פרמטר: גבירה ואישה חופשייה מול שפחה; אשת איש בעלת רכוש מול אישה שאינה נשואה ולפיכך אינה מוגנת מבחינה חברתית ובוודאי גם חסרת רכוש. שרה, הגבירה, נהנית אם כן מפריבילגיות חברתיות שהגר, כשפחה, לא זכתה להן. לעומת זאת, מבחינה ביולוגית, להגר יש עדיפות ברורה על פני שרה: שרה זקנה והגר כפי הנראה צעירה; שרה עקרה ואילו הגר, כפי שיתברר מהמשך הסיפור, פורייה.¹

למרות השוני הרב שבין הגבירה ושפחתה, שתיהן מתוארות כנשים עוצמתיות, כפי שאנסה להראות מכאן ואילך. אתחיל בגבירה ואסיים בשפחה.

שרה – סיפורה של גבירה

1. שרה היא אישה בעלת רכוש משלה – יש לה שפחה ויש לה זכויות על שפחתה.

2. שרה מתוארת כדמות חזקה ואסרטיבית. היא המוזכרת ראשונה בבראשית ט"ז, היא המדברת ראשונה, והיא פונה לאישה אברם (להלן: אברהם) בלשון ציווי כאשר היא מורה לו לבוא אל שפחתה (בר' ט"ז:ב); היא היוזמת והיא הפועלת, היא הלוקחת והיא הנותנת, כפי שמודגש מתיאור ההוצאה לפועל של תוכניתה לתת את הגר לאברהם: "וַתִּקַּח שְׂרֵי אֵשֶׁת אַבְרָם אֶת הַגֵּר הַמִּצְרִית שִׁפְחָתָהּ מִקֶּץ עֶשְׂרֵי שָׁנִים לְשֵׁבֶת אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַתִּתֵּן אֹתָהּ לְאַבְרָם אִישָׁהּ לוֹ"

* פרופ' יעל שמש, המחלקה לתנ"ך, ראש המרכז לחקר האישה ביהדות. המאמר מבוסס על מאמרה "סיפורי אברהם, שרה והגר (בראשית ט"ז; כא) מנקודת מבט מגדרית", בית מקרא סג, ב (תשע"ח), עמ' 287-319.
1 לעומת זאת המדרש מצירר את הגר כבעלת ייחוס, בתו של פרעה, מלך מצרים: "אמר ר' שמעון בן יוחי הגר בת פרעה היתה, כיון שראה פרעה מעשים שנעשו לשרה בביתו נטל בתו ונתן לה, אמר מוטב תהא בתי שפחה בבית זה ולא מטרונה בבית אחר" (בראשית רבה [תיאודור-אלבק, כרך א, עמ' 447-448], לך לך, פרשה מה, א, ד"ה "ולה שפחה מצרית"), אך אין לדרש זה אחיזה בכתובים.



לחופשי (בר' טו:יג-יד).⁵ השורש ענ"ה משותף לשני הפרקים ומחזק את ההקבלה שבין גורל הגר ובין גורל עם ישראל: עם ישראל עתיד להתענות בידי המצרים ("וְעָבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם" [בר' טו:יג]; וראו ההתממשות בשמות א:יא-יד, וכן השימוש בשורש ענ"ה בפס' יב), ובסיפור לידת ישמעאל שרה מענה את הגר (בר' טז:1 – "וַתַּעַנֶּה"), ולאחר שהגר נמלטת למדבר המלאך מורה לה: "שׁוּבִי אֶל גְּבֻרְתְּךָ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יְדֵיךָ" (בר' טז:ט). בשני המקרים העינוי מוביל לעוני, כלומר למצוקה של המעונים, הגר ועם ישראל, כפי שמבחין ה' עצמו, ובשני המקרים ה' מעיד על עצמו שהוא מודע לעוני, ששמע או ראה אותו: "כִּי שָׁמַע ה' אֶל עֲנִיךָ" (בר' טז:יא); "רָאָה רְאִיתִי אֶת עֲנִי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶת צַעֲקָתָם שְׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נִגְשָׁיו" (שם' ג:ז).⁶ בנוסף, כפי שמלאך ה' ראה את הגר כאשר ברחת למדבר, לפי אחת המשמעויות של השם "אֶל רְאִי" (בר' טז:יג), כך נאמר בספר שמות, מיד לאחר שהוזכר שה' שמע את נאקת בני ישראל: "וַיֵּרָא אֶל-לְהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּדַע אֶל-לְהִים" (שם' ב:כה).⁷ כלומר, בשני הסיפורים מעורבים גם חוש השמיעה וגם חוש הראייה של האל, שרואה ושומע את מצוקת העשוק, והדבר מביא להצלת העשוק – הגר וישמעאל ועם ישראל.⁸ בריחת הגר השפחה המצרית מחיי עבדות למדבר מקבילה לבריחת בני ישראל למדבר מפני פרעה ומחיי העבדות במצרים. השורש בר"ח משמש בשני המקרים (בר' טז:1; שם' יד:ה).⁹

לסיכום, פרשתנו מפגישה אותנו עם שתי נשים השונות מאוד זו מזו, ונמצאות בעימות זו עם זו; הגבירה שרה ושפחתה הגר. אולם מעקב אחר הפרשה מגלה את היסודות המעצימים שבדמות כל אחת מהן, ובייחוד בדמותה של השפחה הנוכרייה, הגר, וכן את ההקבלה שבינה ובין אברהם, אבי האומה העברית ובינה ובין עם ישראל כולו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

5 גרוסמן (לעיל, הערה 3), עמ' 125, 130-129.
 6 קאסוטו (לעיל, הערה 3), עמ' 266; גרוסמן (לעיל, הערה 3), עמ' 124.
 7 קאסוטו (לעיל, הערה 3), עמ' 266; גרוסמן (לעיל, הערה 3), עמ' 126.
 8 גרוסמן (לעיל, הערה 3), עמ' 126, 129-128.
 9 טריבל (לעיל, הערה 2), עמ' 13.

בדברים ובראשית ט"ז אף מאפשר לה להשמיע את קולה.

3. **הבטחה לריבוי זרע, בדומה לאבות:** הגר היא האישה היחידה במקרא שמושמעת באוזניה הבטחה לריבוי זרע. בכך היא מידמה לאבות האומה העברית, ובייחוד לאברהם, שהובטחה להם הבטחה דומה. לשון ההבטחה שניתנה להגר – "הַרְבֵּה אֲרָבָה אֶת זַרְעֲךָ וְלֹא יִסְפָּר מִרְבּוֹ" (בר' טז:2) – דומה ללשון ברכת ריבוי הזרע שניתנה לאברהם לאחר סיפור העקדה: "כִּי בָרַךְ אֲבָרְכֶךָ וְהִרְבֵּה אֲרָבָה אֶת זַרְעֲךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכָחֹל אֲשֶׁר עַל שְׁפַת הַיָּם" (בר' כב:17).

4. **הגר קוראת בשם האל:** לאחר ההתגלות האלוהית, הגר מעניקה שם לאל – "אֵל-רְאִי" (בר' טז:13). אין דמות מקראית נוספת המעניקה שם לאל. נראה שיש בשם כפל משמעות מכוון: ראשית, האל-ראה אותה, ואולי ניתן לומר שזאת בניגוד לאדוניה, שלא ראו אותה והיא הייתה "שקופה" בעיניהם. שנית – היא ראתה את האל. שתי המשמעויות מעצימות את הגר.²

5. **הדגשה שהבן נולד להגר:** שני הפסוקים החותמים את סיפור לידת ישמעאל מדגישים שהבן נולד להגר, ולא לשרה (בר' טז:10-טז). הגר מוצגת בהם שלוש פעמים אך ורק בשמה, הגר, ולא בתפקידה כשפחת שרה ואף אין אזכור של מוצאה האתני השונה, היותה מצרייה.

6. **אנלוגיה בין הגר לאברהם:** הסיפורים יוצרים אנלוגיה בין השפחה הגר ובין אדוניה אברהם. אסתפק בהצגת שתיים מנקודות הדמיון: לשניהם ניתנה ברכת זרע מאת ה'; שניהם זכו בהתגלות אלוהית, שגורה קריאה בשם המקום (באר, הר) תוך שימוש בשורש רא"ה (בר' טז:13; כב:17). הגר מכנה את האל הדובר אליה "אֵל-רְאִי" (בר' טז:13) ואברהם, בתום סיפור עקדת יצחק, מכנה את ההר שבו עקד את בנו "ה' רְאִי" (בר' כב:17).

7. **הגר כפרוטוטיפ לעם ישראל:** דווקא הגר, השפחה המצרית בביתו של אבי העם העברי, משמשת פרוטוטיפ לעם ישראל.³ נקודות הדמיון המרכזיות: כפי שהגר צוותה לחזור לגבירתה, לחיי עבדות, ולהתענות תחת ידיה אך הובטח לה עתיד טוב – בנה יהיה חופשי (בר' טז:13-טז),⁴ כך נאמר לאברהם בברית בין הבתרים, שזרעו יחווה עבדות בארץ זרה (בהמשך יתברר כי הכוונה למצרים, ארצה של הגר!), אבל אחר כך ייצא

Phyllis Trible, "Hagar: The Desolation of Rejection", 2 *Texts of Terror: Literary-Feminist Readings of biblical Narratives*, Philadelphia 1984, pp. 8-35(18).
 3 ראו למשל משה דוד קאסוטו, **ספר בראשית ומבנהו**, תרגם מאיטלקית מ"ע הרטום, ירושלים תש"ן (המקור באיטלקית: 1934), עמ' 266-267; יונתן גרוסמן, **אברהם: סיפורו של מסע**, תל-אביב 2014, עמ' 113-114, 125, 130-129.
 4 "פרא אדם" (בר' טז:13), כלומר "יהיה בין האדם כפרא, שהוא בודד וחפשי, ורץ כה וכה ולא יבא בעול האדם" (פירוש שד"ל על אתר).